

С.Б. Құрманалин¹

*¹т.ғ.к., доцент, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университетінің
профессоры
Орал қ., Қазақстан*

РЕСЕЙ ОТАРШЫЛДЫҒЫНА ҚАРСЫ ТҰҢҒЫШ АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ

Аңдатпа

Мақала Қазақстан тарихының тарихнамасы мәселесіне арналған, оның ішінде азаттық қозғалысының зерттелуі. Кіші жүздегі хандық биліктің саяси дағдарысы кезеңіндегі патша үкіметінің отаршылдығына қарсы бағытталған азаттық қозғалысының тарихнамасы талданып, жүйеленеді. Негізінен тарихнамада «Көрінбейтін адам» қозғалысы деп таңбаланған бұл бұқаралық көтерілістің басында Досалы сұлтанның тұрғандығы кейінгі зерттеулердің ғылыми жаңалығы. Мақалада осы тарихи тұлға туралы жазылған еңбектер сараланады.

Түйін сөздер: тарихнама, азаттық, қозғалыс, сұлтандар, зерттеулер, тарихшылар, монография.

Курманалин С.Б.¹

*¹к.и.н., профессор Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета
г. Уральск, Казахстан*

ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕРВОГО ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ ПРОТИВ РОССИЙСКОЙ КОЛОНИЗАЦИИ

Аннотация

Статья посвящена проблемам историографии истории, а именно исследованию освободительного движения. Дан системный анализ историографии освободительного движения, направленного против колониализма царского правительства в период политического кризиса ханского правления младшего жуза. В историографии говорится о народном восстании, которое возглавил султан Досалы, прославившийся как «Человек-невидимка». Это в свою очередь представляет собой научную новизну последующих исследований. В статье дается анализ трудам, посвященных этой исторической личности.

Ключевые слова: историография, освобождение, движение, султаны, исследования, историки, монография.

S.B. Kurmanalin¹

*¹candidate of historical science, professor of West Kazakhstan innovational-technological University
Oral, Kazakhstan*

STUDY OF THE FIRST LIBERATION MOVEMENT AGAINST RUSSIAN COLONIZATION

Abstract

The article is devoted to the problems of the historiography of history, namely the study of the liberation movement. A systematic analysis of the historiography of the liberation movement directed against the colonialism of the tsarist government during the political crisis of the Khan's rule of the younger Zhuz is given. Historiography speaks of a popular uprising led by the Sultan of Dosaly, who became famous as the "Invisible Man." This in turn represents the scientific novelty of subsequent research. The article provides an analysis of the works devoted to this historical figure.

Key words: historiography, liberation, movement, sultans, research, historians, monography.

Тарихшылар Ресейдің орталығындағы ірі экономикалық және саяси сілкіністің қандайы болсын қоныстандырудың жаңа толқынына әкеп соққанын атап өтеді. Ал халықтың қалың бұқарасын қоныс аудару үшін жаңа үлкен аумақтар, оның үстіне шаруашылық жағынан игерілген аумақтар керек болды. Сондықтан жер туралы мәселе Батыс Қазақстан аумағында XVIII ғасырдың екінші жартысында ең басты мәселе болды. Жоңғар басқыншылығына ойдағыдай тойтарыс бергеннен кейін Қазақстан біртұтас мемлекет ретінде бабалары мұраға қалдырған дәстүрлі шекте өзінің шаруашылық өмірін қайтадан дамыта бастады. Алайда XVIII ғасырдың 30-жылдарының орта шенінен бастап Ресей мемлекеті қазақтардың жеріне де, империяның бодандары ретінде қазақтардың өздеріне де орыс мемлекеттілігі идеологиясы тұрғысында көз тіге бастады. Кіші жүзге келген әрбір чиновник Ресей империясының толық және шексіз билігіне көшкен жерді ұлғайта түсуге өз үлесін қосуға ұмтылды. Осы саясатты жүзеге асыру барысында қазақтар дербестігіне қатты шек қойылды, бұл орайда ресми өкімет орындары жергілікті халықтың қайтпас қарсылығына душар болды.

Әбілқайыр өлімінен кейінгі кезең патша үкіметінің қазақ даласына отаршылдық саясатын бұрынғы-дан қарқынды жүргізуімен ерекшеленеді. Осыған сәйкес дәстүрлі хандық билікке империялық күш тарапынан берілген оқтын-оқтын соққы Қазақ мемлекетін саяси дағдарысқа тіреп отырды. Әбілқайыр хан дәуірінде ақ басталып кеткен қазақ бұқарасының орыс билігіне қарсылығы тұтас азаттық қозғалысының басы болып саналады. Әр кезеңде әрқилы қарастырылған осы тарихтың тарихнамасын сараласақ біршама құнды ғылыми тұжырымдардың жасалғандығына көз жеткіземіз.

Қазақта отыз жетінші жылы жазықсыз жазаның құрбаны болған Телжан Шонанұлы деген оқымысты өткен. Зайыбы білімпаз қазақ қыздарының көшбасшысы Шаһзада Қаратаева-Шонанова. Шаһзада - белгі-лі төре әулетінің тұқымы, Әбілқайыр ханның ұрпағы, қазақтан шыққан алғашқы заңгер Бақытжан Қаратаевтың ағасы Арон сұлтанның қызы. Шаһзада Шонанова саяси зұлматта ату жазасына кесілген жал-ғыз қазақ әйелі екенін де біліп қоюымыз керек. Қазақ халқының ардақты перзенті, көрнекті ғалым Телжан Шонанұлы 1923 жылы «Қазақ жер мәселесі тарихы» атты еңбек шығарған. Автормен бірге репрессияға ұшыраған бұл кітап 70 жылдан соң «Жер тағдыры – ел тағдыры» деген атпен қайта жарық көрді. Міне осы кітапта Жайық үшін жандасқан қазақ қауымының бұл өлкеге деген өмірлік ұстанымдары отаршыл-дық дәуір оқымыстысының көзімен былайша танылады.

«...Патша 1757 жылы қазақ Жайықтан өтпесін деген жарлық шығарады. 1759 жылы - Жайыққа қазақ-тың қатты таласып, қан төккен жылы. Үкімет заңына қарамай, мал-жайы үшін қазақ Жайық өтіп қыстай-ды. Жайықтың оң бетіне мал жайма, өтпе деген атты казактармен соғыс шығып, көп кісі жаралы болып, екі жақтан да кісі өледі. Осы жылдан бастап қазақтың Жайыққа таласы жыл құрғамай күшейе береді. Бөкей Жайықтан өтіп қоныс алған кезге дейін казактардың Жайықты өтіп қыстамаған, Петрборға елші жіберіп қыстау салуға сұранбаған жылы жоқ деуге болады. Жыл сайын Жайықтан қазақты қууға үкімет шығармаған жарлығы, қолданбаған әдісі жоқ деуге болады. Үкіметтің қазақтан Жайықты қоры әдісі түрлі-түрлі болған. Жайықтан өтпе деп заң шығарып тұрған, заң далада қалатынын біліп, Жайықты қуалай қамалдар салдырған. Ақ теңізді жағалай кордондар тартқан. Жайық жағасын қазаққа білдірмей қатеден от кеткен қылып өртеп жіберетін болған, қазақ малын атты казакқа ұстатып, атты казак малын қазаққа барымталатып қазаққа «ұры» атын тағып қамалдарға жақындатқысы келмеген» [1, 55-57 бб.].

Телжан Шонанұлы айтады: «Бөкейдің жері Жайыққа 60 жыл таластан шыққан нәтиже» [1, 57 б.].

Қазақ хандығының саяси дағдарысы кезеңі бұл Нұралы ханның Кіші жүзге 37 жыл билік құрған дәуірі. XVIII ғасырдың екінші жартысындағы Қазақстан тарихы бойынша зерттеулердің ірі өкілі М.П. Вяткин өзінің 1941 жылғы Мәскеуде шыққан «Очерки по истории Казахской ССР» еңбегінде Нұралы хан тура-сында «ол өз иеліктерінің патшалық Ресейге вассалдық қатынастарын нығайтуға ғана қолы жетті, бірақ феодалдық негізде Қазақ хандығының бірігуін қайта жаңғыртуға жете алмады» [2, 162 б.], – деп атап көрсетеді.

Қазақстанның батыс өңірінен басталған хандықтың саяси дағдарысы кезеңіндегі азаттық қозғалысының басында Досалы сұлтан Бұлқайырұлы тұрғандығын тәуелсіздік жағдайындағы отандық тарихнама дәлелдеп отыр.

Қазақ хандығының билеушілері Ресейдің бодандығына кіргендігін мойындап, ант берген сәттен бастап, далада болып жатқан оқиғаларды Ресей үкіметі жіті бақылауда ұстауға барын салды. Хан-сұлтан-дардың хаттары, елшіліктің есептері, саудагерлердің айтқандары немесе арнайы тапсырмамен шыққан тыңшылардың әкелген мәліметтері жинақталып, қағазға түсіріліп отырды. Патша үкіметі әсіресе қазақ ақсүйектері Шыңғыс ханның ұрпақтарының әрбір қимылын көзден таса жібермеді. Осылайша Досалы сұлтан мен оның айналасына қатысты мәліметтер мұрағат құжаттарына айналды. Бұл құжаттар өз кезегімен мұрағаттарда сақталып, зерттеушілердің еңбектері үшін құнды дерек көздері болды. Қазақ тарихының жазылуы да сол XVIII ғасырдың өзінде басталып кеткен еді. Атап айтқанда, әйгілі Рычковтар, П.С. Паллас, И.Г. Андреев еңбектері белгілі. Алайда олардың ішінде соңғы екеуі Досалы жайлы ешқандай мәлімет бермеген. Әкелі-балалы Петр мен Николай Рычковтар Орынбор әкімшілігінде қызмет етіп, құжаттармен ең алғаш танысқан және сол құжаттарды жасаған адамдар. Досалы сұлтанның есімін алғаш рет осы П.Рычковтың «Топография Оренбургской губернии» және «Дневные записки путешествия в киргиз-кайсацкой степи в 1771 г.» еңбектерінен оқимыз. 1776 жылы автор: «Қазіргі таңда бұл Кіші Орданың ең беделдісі мен күштісі ретінде Нұралы ханның немере бауыры Досалы сұлтан есептелінеді» [3, с.261] деп, Е.Пугачев бастаған шаруалар көтерілісінен (1773-1775 жж.) кейінгі Досалы сұлтанның өміріндегі қоғамдық-саяси қызметінің шарықтау шыңына жеткен тұсын бейнелейді. Рычковтар Досалы сұлтанның замандастары ғана емес, олардың бірі оны тікелей таныған. 1749 жылы шілде айында Нұралы хан салтанатты түрде таққа отыру рәсіміне Орынборға келгенде, губернатор И.Неплюев пен Нұралы хан бір күймеге, ассесор П.Рычков пен Досалы сұлтан екеуі бөлек бір күймеге отырып, қала аралаған.

XIX ғасырда қазақ тарихынан мәлімет берген бірнеше еңбектер басылды. Олардың қатарында біздің тарихымызға терең үңіле білген зерттеуші А.И. Левшин [4] бәрінен көш ілгері тұр. А.И. Левшин (1797-1879 жж.) Орынбор шекара комиссиясында 1820-1822 жылдары қызмет етіп жүріп, көптеген қазақтармен кездесіп, өзіне дейін қазақтар туралы жазылған құжаттармен танысқан. 1832 жылы жарыққа шыққан оның «Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей» еңбегін кейін халқымыздың ғұлама ғалымы Ш.Уәлиханов жоғары бағалап, авторын «Қазақ халқының Геродоты» деп атаған. Оның еңбегінде Досалы сұлтанның есімін кездестіргенімізбен, оның заманындағы оқиғалардан тың деректер алуға болады. Досалының немере бауырлары Нұралы хан, Ералы, Айшуақ сұлтандардың қимыл-әрекет-терін жазады. Ал бұл оқиғалардың барлығына Досалы сұлтанның қатысқандығын басқа еңбектер мен құжаттардан білеміз.

А.И. Левшиннің артынан басқа да орыс зерттеушілерінің еңбектері шыққанымен оның кейбірінде ғана Досалы сұлтанға қатысты мәліметтер азын-аулақ айтылып өтеді. Олардың қатарында XIX ғасырдың ортасында жарық көрген В.В. Вельяминов-Зернов пен И.Казанцевтің еңбектерін атай аламыз. Орыстың шығыстанушысы, Петербург Ғылым Академиясының құрметті мүшесі В.В. Вельяминов-Зернов (1830-1904 жж.) «Исторические известия о киргиз-кайсаках и сношениях России с Средней Азией со времени кончины Абулхаир хана (1748-1765)» атты еңбегінде Әбілқайыр хан өлген соң билікке келген Нұралы ханның алғашқы он бес жылының шеңберінде Кіші жүздегі шиеленіскен ахуалдан мәлімет бере отырып, қазақ-хиуа қатынасына шолу жасайды. Досалының Хиуа билеушісі Елбарыс ханның қолында тәрбиеленгендігі жайлы мәлімет беріп, оның Хиуадан Кіші жүзге оралып,

шектілермен бірге көшіп жүргендігін хабарлайды [5]. Ал жиырма жыл бойы Орынбор губернаторларының жанында кеңсе қызметін атқарып, көптеген қазақ сұлтандарын тікелей таныған И.Казанцевтің 1867 жылы басылған «Описание Киргиз-Кайсак» атты кітабында қазақтардың шыққан тегінен бастап тұрмыс-тіршілігін, Ресейге қосылуын, хан-дық биліктің жойылуын баяндайтын қызықты мәліметтер беріледі. Баймұхаммед сұлтанға арналған тақырыбында Кіші жүздегі хандық биліктің орнына құрылған үш әкімшілік бөліктің алғашқы билеушілерінің есімдерін тізген. Оның Орта бөлігіне Темір Ералыұлынан кейін Досалы сұлтанның немересі Медетқали сұлтанның билеуші аға сұлтан болғандығын жазған. Досалы әулетіне қатысты басқа бірде-бір сөз айтылмаған. Алайда, сол заманның бейнесін көрсете отырып, Досалы ұрпақтарының хал-жағдайларынан түсінік аламыз [6].

Тақырыпқа қатысты тарихнаманың кейінгі кезегінде ХІХ ғасырдың 90-жылдары жарық көрген В.Н. Витевский [7] мен И.И. Крафт [8] еңбектері тұрады. Орынбор генерал-губернаторлығының алғашқы губернаторы И.И.Неплюевке арналған В.Витевскийдің «И.И. Неплюев и Оренбургский край в прежнем его составе до 1758 г.» атты монографиясы Досалы сұлтанның Хиуада тәрбиеленіп, Кіші жүзге оралған-дығы, Нұралы хан бастаған Әбілқайыр әулетінің ерекше құрметіне ие болғандығын жеткізеді. Сонымен бірге, автор Досалы сұлтанның сауаттылығына баса назар аударған. Орынбор мұрағатынан көптеген құжаттармен танысып, оларды хронологиялық ретімен тізген И.Крафттың еңбегінде Досалы сұлтанның Ералы сұлтанға көмекші болғандығы, Досалының Орынбор басшылығы алдында назарға ілініп, өзінің қырдағы беделін мойындатуға тырысқандығы, нәтижесінде 1764 жылы оған патша үкіметі жалақы белгілегендігі жайлы айғақтар келтіріледі.

Советтік дәуірдің тарихнамасында тап күресіне байланысты идеологиялық негіз қалыптасып, қана-лушы таптың күресі дәріптелді. ХХ ғасырдың 20-40 жылдары А.Ф. Рязановтың «Отголоски Пугачевской восстания на Урале, в Киргиз-кайсацкой Малой Орде и Поволжье» тақырыбындағы мақаласы Досалы сұлтан мен оның ұлы Сейдалының Е.Пугачев бастаған шаруалар көтерілісіне қатысқандығы айтылады. А.Ф. Рязановтың еңбегінен [9] бұл Досалы сұлтан және оның ізбасарларының «Көрінбейтін адам» қозғалысында күрестерін жалғастырғанын білеміз.

ХХ ғасырдың 40-жылдары кеңестік Қазақстан тарих мектебінің негізін салушылардың бірі Е.Ділімұхамедов еңбегінде [10] де мәселеге қатысты мәліметтер берілген. Кенесары қозғалысын зерттеген Е.Д.Ділімұхамедов Досалы мен Саналы жайлы мәліметтер келтіріп, Е.Пугачев көтерілісіне қатысқан Досалы сұлтанды «батыр» деп бағалайды.

Тарихшы Н.Е.Бекмаханова 1966 жылы Е.Пугачев көтерілісіне қатысқан қазақтар жайлы терең зерттеу жүргізіп, «Казахи Младшего и Средного жузов в крестьянской войне 1773-1775 гг. под предводительством Е.И. Пугачева» тақырыбында кандидаттық диссертациясын қорғап шығып, өз монографиясын [11] жарыққа шығарды. Автор көтеріліске қатысқан Досалы мен оның ұлдары Сейдалы, Мырзалы сұлтандар жайлы Орынбор, Мәскеу, Петербор мұрағаттарынан жинаған көптеген құжаттарды ғылыми айналымға енгізді. Сонымен қатар, 1964 жылы шыққан «Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867 годы)» атты материалдар мен құжаттар жинағындағы Досалы мен оның ұлдарына қатысты деректерді түгелдей өз зерттеуіне тартты. Н.Е. Бекмаханова – Досалы сұлтанның 1773-1776 жыл-дардағы қоғамдық-саяси қызметінен толық мәлімет беретін советтік дәуірдегі бірден-бір ғалым болды. Оның аталмыш тұлға туралы зерттеуінің ерекшелігі – көтерілісті негізгі нысан ретінде зерттеуінде.

Қазақстан тәуелсіздік алуымен отандық тарихнамада біраз нәтижелерге қол жеткізілді. Қазақстан тарихының бес томдық академиялық жинағы жарық көрді. Оның үшінші томының Е.Пугачев көтерілісіне қатысқан қазақтар туралы бөлімінде Досалы мен оның ұлдарының қол бастағандығы жайлы Н.Е. Бекмаханованың монографиясына негізделіп жазылды. Дәл осы тақырып «Қазақ ұлт-азаттық қозғалысы» атты көптомдықта да қарастырылып, 1775 жылы Досалы сұлтанға патша үкіметінің амнистия бергендігі айтылады.

Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан тарихы туралы жеке немесе ұжымдық еңбектер де пайда болды. Оның барлығында Досалы мен оның мирасқорларына қатысты мәлімет Н.Е. Бекмаханованың еңбегінен алынған.

Отандық тарихнамада XVIII-XIX ғасырлар оқиғаларына назар бөлініп, сол заманның шынайы бейне-сін қалпына келтіруде ғылымға үлес қосқан бірқатар авторларды атауға болады. Олардың ішінде Досалы сұлтан мен Сейдалы сұлтанға қатысты мәлімет бергендердің көпшілігі бұрынғы мағлұматты қайталаса, белгілі тарихшы-ғалым Ж.Қасымбаев өзінің «Государственные деятели Казахских ханств» деп аталатын сериалы еңбегінің бірінші томында XVIII ғасырдағы Кіші жүздегі оқиғалар туралы, екінші томында Айшуақ хан хақында, үшінші томында Жантөре хан жөнінде мәліметтер, жаңа деректер келтірген. Сондай-ақ Әбілқайыр хан туралы И.Ерофееваның «Хан Абулхаир: полководец, правитель и политик» атты 1999 жылы жарық көрген еңбегінен қызықты мағлұматтар алуға болады. Досалы сұлтан және оның мирасқорларының азаттық жолындағы күресі хақындағы тарихнаманың бетін толықтырған кейінгі тарихшылардың еңбектерін де атап өту қажет. Бұл бағытта Ә.Мұқтар «Азаттық таңы жолында», «Тарих тұңғығындағы тұлғалар (XVIII-XIX ғғ.)», Н.Жетпісбай «Азаттық үшін күрескен әулеттер» атты еңбектер арнады.

Кейінге дейін Досалы сұлтан Е.Пугачев бастаған (1773-1775 жж.) шаруалар көтерілісі мен Көрін-бейтін адам қозғалысына (1775-1776 жж.) жеке мүддесін көздеген қатысушы ретінде белгілі болып келді. Алайда, советтік дәуірдегі тап күресінің негізінде жасалған зерттеудің желісімен қалыптасқан бұл пікірдің қате екенін арнайы жаңа зерттеу жұмыстарының нәтижесінен көз жеткізуге болады. Осыған орай 2015 жылы А.Қ. Ахметовтың «Досалы сұлтан Бұлқайырұлы» атты монографиясы жарық көрді. Бұл монографиялық зерттеу Досалы сұлтанның ұлт-азаттық күрестердегі шынайы орны мен рөлін бұлтартпас айғақтар келтіріп дәлелдейді. Оның алғашқы болып Ресей империясының қамытынан құтылуға қаймық-пай қылыш сермеп, көтерілісті ұйымдастырған тәжірибелі қолбасшы, мықты саясаткер екендігін көрсетеді. Автор Досалы сұлтанның қарапайым ру басқарушысынан ұлыс билеушісі дәрежесіне дейін көтеріле алғандығын, Орынбор басшылығына елшілік жіберіп дербес қатынас орнатқандығын, Ресей үкіметінің қазақ даласын отарлаудағы сұрқия саясатын биік деңгейде түсінгендігін баса көрсетеді. Ғалым Досалы сұлтанға «Қазақ тарихында тұңғыш рет Ресейдің отаршылдығына қарсы ұлт-азаттық қозғалысты ұйым-дастырып, өзі басында тұрды. Досалы сұлтанның ұлдары Сейдалы, Тұрдалы, Мырзалы сұлтандар аталған күресте өз үлестерін қосты. Олар артынша «Көрінбейтін адам» қозғалысын ұйымдастыруда әкесінің жанына табылса, Сейдалы сұлтан Сырым батыр бастаған халық толқуына қатысты», - деп ғылыми жоғары баға береді [12, 4 б.].

А.Ахметовтың Досалы сұлтан мен оның әулетінің тарихын зерттеуге арналған еңбегі қазақ тарихындағы өзіндік орны бар шыңғысдалардың қызметін зерттеуде жасалған тағы бір қадам болды. Кейінге дейін күңгірт қарастырылған Досалы сұлтанның қоғамдық-саяси қызметі бұл еңбекте мұрағат құжат-тарының негізінде жан-жақты кешенді зерттелген. Ғылыми туындыда 1771 жылы Досалы сұлтанның атақты «Шаңды жорыққа» қатысып, қол бастағандығы, Е.Пугачев бастаған шаруалар соғысына көмек беріп, Кіші жүз сарбаздарының басында тұрғандығы, Нұралы ханның орнына өзі таққа отыруды, тәуелсіз ел болуды мақсат етіп, азаттық үшін күрескендігі, 1775-1776 жылдары «Көрінбейтін адам» қозғалысын астыртын ұйымдастырып, тағы да отаршылдыққа қарсы әрекет еткендігі тың деректер, соны тұжырымдар ретінде ұсынылған. Бүгінге дейін айтылып келгендей бұл қозғалыстың басында Сапара тәуіп емес, Досалы сұлтанның тұрғандығын айғақтайды. Зерттеушінің дәлелдеуінше 1777-1780 жылдары Досалы сұлтан Орынбор басшылығымен тығыз қатынаста болып, өз ұлысына бұрын-соңды болмаған тыныш-тықты қамтамасыз етеді. Оның ұлы Сейдалы Сырым батыр қозғалысында қол бастайды. 1786 жылы Нұралы ханның тақтан тайдырылуы, Айшуақ сұлтанның тұтқындалуы, халық билерінің Әбілқайыр әулетінің билігінен бас тартуы, Ресейдің Кіші жүздің бейбіт ұлыстарының тыныштығына кепіл бола алмауы еңбекте Досалы сұлтанның қоғамдық-саяси қызметінің соңғы кезеңі ретінде баяндалады. Оның Ералы бастаған Әбілқайыр әулетінің басқа өкілдерімен бірігіп, Әбілқайыр ұрпақтарының билігін

қалпына келтіру мақсатында жүргізген күресін Сырым батыр бастаған топқа қарсы оппозициялық күрес ретінде сипатталады.

Советтік дәуірде Н.Е. Бекмаханова өзінің Е.Пугачев бастаған шаруалар көтерілісіне қатысқан қазақ-тар туралы диссертациялық жұмысында көтеріліс барысында сұлтандардың әрекетін таптық позициядан қарастырып, Досалы сұлтанның көтеріліске қатысу себебін тек билікке келудің мақсатында деген тұжырымға тоқтайды. Ал сол кездің өзінде тарихшы Г.И. Семенов «Казахи и восстание Пугачева» деген еңбегінде бұл пікірмен келіспейтінін білдіріп, сенімді түрде: «мұнда жеке мүдденің қатысы жоқ, бұл әулет тек отаршылдыққа қарсы тұру үшін ғана Пугачевті қолдады» деп сын айтқан болатын.

Қорыта айтқанда Досалы сұлтан, Сейдалы сұлтан және басқа да XVIII ғасырдың екінші жартысын-дағы Кіші жүзде орын алған хандық биліктің саяси дағдарысы кезеңіндегі тарихи тұлғалардың азаттық қозғалысы жолындағы қызметін тарихнама принциптеріне сай саралау қазіргі тәуелсіздік жағдайындағы Қазақстан тарихы ғылымында жалғасын таба береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Шонанұлы Т. Жер тағдыры – ел тағдыры. 2-басылуы (Көмекиші оқу құралы). – Алматы: Санат, 1995. – 224 бет.
2. Вяткин М.П. Очерки по истории Казахской ССР. – Москва, 1941.
3. История Казахстана в русских источниках XVI-XX веков. Первые историко-этнографические описания казахских земель. XVIII век / Сост. И.В.Ерофеева. – Алматы: Дайк-Пресс, 2007. Т.IV. – 368 с.
4. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей (под общей редакцией академика М.К. Козыбаева). – Алматы: Санат, 1996. – 656 с.
5. Вельяминов-Зернов В.В. Исторические известия о киргиз-кайсаках и сношениях России с Средней Азией со времени кончины Абулхаир хана (1748-1765). СС.7-161// Букеевской Орде 200 лет. Издание из 6 книг: Книга 1. – Алматы: Өлке, 2001. – 320 с.
6. Казанцев И. Описание киргиз-кайсах. СПб: Тип. Товарищества «Общественная польза», 1867. СС. 161-318// Букеевской Орде 200 лет. Издание из 6 книг: Книга 1. – Алматы: Өлке, 2001. – 320 с.
7. Витевский В.Н. И.И.Неплюев и Оренбургский край в прежнем его составе до 1758 г. т.III. –Казань: Типо-литог. В.М.Ключникова, 1897. – 974 с.
8. Крафт И.И. Сборник узаконений о киргизах степных областей. СПб: Типо-лит. П.Н.Жаринова, 1898. – 358 с.
9. Рязанов А.Ф. Отголоски Пугачевской восстания на Урале, в Киргиз-кайсацкой Малой Орде и Поволжье. СС 197-241// Труды общества изучения Казахстана. Т.6. – Оренбург, 1925.
10. Ділмұхамедов Е.Д. Қазақтардың Кенесары Қасымовтың басшылығымен 1837-1847 жылдары болған көтерілісі. – Алматы, 2012. – 572 бет.
11. Бекмаханова Н.Б. Легенда о Невидимке (Участие казахов в Крестьянской войне под руководством Пугачева в 1773-1775 годах). – Алматы, 1968.
12. Ахметов А.Қ. Досалы Сұлтан Бұлқайырұлы: монография / Арман Ахметов. – Алматы, 2015. – 248 б.